

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Riigiteaduste instituut

Raivo Maimre

Mälupoliitika kasutamine välispoliitikas: Venemaa ja Ukraina suhete näitel

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Karmo Tüür, BA

Tartu 2015

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.

.....
/töö autori nimi/

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. TEOORIA	4
1.1. Mälupoliitika seotuna poliitilise ja kollektiivse mäluga.....	5
1.2. Välispoliitika edukus siseriikliku ja välisriikliku auditooriumi hulgas	6
1.3. Välispoliitiline edukus sõltuvalt mälupoliitilisest retoorikast	8
1.4. Mälupoliitika kohandamine vastavalt välispoliitikale ja vastupidi	9
2. EMPIIRILINE ANALÜÜS.....	11
2.1. Venemaa mälupoliitiline retoorika alates Nõukogude Liidu lagunemisest.....	12
2.2. Venemaa välispoliitiline edukus Ukraina sündmuste taustal sise- ja välisauditooriumi jaoks	14
2.3. Ajaloopoliitilise retoorika kasutamine Venemaa poolt välispoliitikas.....	18
2.4. Venemaa välispoliitika kohandamine vastavalt mälupoliitikale ning mälupoliitika kohandamine vastavalt välispoliitikale.....	21
KOKKUVÕTE.....	25
VIIDATUD ALLIKATE LOETELU	27
SUMMARY	31

SISSEJUHATUS

Viimastel aastatel on intensiivistunud diskussioonid ajaloo tõlgendamise üle endistes Nõukogude Liidu liiduvabariikides. Kui vahetult peale Nõukogude Liidu lagunemist oli enamikul taasiseseisvunud riikidel tegemist oma poliitiliste ja majanduslike süsteemide ülesehitamisega, siis mida aeg edasi, seda rohkem hakkas tekkima võimalusi ja vajadusi 20. sajandi erinevate ajalooliste sündmuste mõtestamiseks.

Ühe ja sama ajaloolise sündmuse erinev tõlgendamine on see, mis tekitab riikide vahel pingeid ja võib viia relvastatud konfliktideni. Kui ajalugu mõtestatakse eri riikides erinevalt, siis ühiseks jooneks erinevates riikides on ajalooliste sündmuste asetamine rahvusliku identiteedi vundamenti.

Mälupoliitikast on saanud üks osa välispoliitiliste relvade arsenalist. Venemaa poliitilisel eliidil on olnud raske pealt vaadata impeeriumi lagunemist. Neid valdab täna arvatavasti sama tunne, kui britte Briti impeeriumi viimastel päevadel. Viimaste aastate sündmuste taustal võib öelda, et mälupoliitilise võitluse lahinguväljaks on saanud Ukraina küsimus. Kellele kuulub Krimm tegelikult, mis peaks saama Ida-Ukrainast ja kelle või mille nimel seal sõditakse?

Käesolev bakalaureusetöö esitab küsimuse, kas ja millisel määral kasutatakse mälupoliitikat Venemaa välispoliitikas Ida-Ukraina ja Krimmi sündmuste kontekstis? Kui efektiivne saab olla ühe riigi jaoks välispoliitika ülesehitamine tugeva ajaloolise narratiivi peale? See töö ei analüüsi pikemalt Venemaa võimuvertikaali ülesehitust, vaid proovib leida vastuseid küsimusele, kuidas ja miks arvab Venemaa saavutavat edu välispoliitiliste eesmärkide täitmisel läbi mälupoliitika? Millised on Venemaa jaoks olulised tähised ajaloos ja miks just neid kasutatakse või ei kasutata oma välispoliitiliste eesmärkide elluviimiseks?

1. TEOORIA

Bakalaureusetöö eesmärgiks on uurida mälupoliitilise retoorika seost ning mõju välispoliitilisele kursile. Kas ja millisel määral on mälupoliitiline retoorika seotud välispoliitilise edukusega? Täpsemal Venemaa ja Ukraina sündmuste baasil, alates V. Putini võimuletulekust 1999. aasta detsembris kuni Krimmi annekteerimise ja Ida-Ukraina konfliktini.

Teooria osas kirjeldatakse mälupoliitikaga seotud mõisteid ning nende teoreetilist mõju ja seost välispoliitilisele kursile. Teooria ja analüüsi osa kirjutamiseks on kasutatud erinevaid teadusartikleid ning raamatuid, mis käsitlevad mälu- ning välispoliitilist teooriat ja sellekohaseid juhtum analüüse (case-study).

Läbivad mõisted, mida töös on kasutatud ning mis vajavad eelnevalt lahtimõtestamist, on mälupoliitika, poliitiline mälu ning kollektiivne mälu. Välispoliitilise kursi kirjeldamiseks on aluseks võetud realismi teooria, mis kattub hästi Venemaa välispoliitilise kursi ja tegudega viimase kümnendi jooksul. Realismi teooria keskseks aluseks on riigi hirm lepingute mittekehtivuse osas tulevikus ning sellest tulenevalt tekkiv vajadus seesmiseks tugevnemiseks ning teiste riikide nõrgestamiseks. Vajadusel ning võimalusel ka territoriaalne laienemine, et tulevikus ikka püsima jääda. (Smith, Hadfield, & Dunne, 2012)

Mälupoliitika on n-ö vahend, millega luuakse ja kasutatakse poliitilist ning kollektiivset mälu. Poliitilist mälu kasutatakse eliidi poliitiliste eesmärkide saavutamiseks. Kollektiivne mälu on poliitilise eliidi poolt loodud rahvusliku identiteedi üks alustest, selle loomiseks kasutab poliitiline eliit nende kasutuses olevaid sotsiaalseid ja riiklike institutsioone (Pääbo, 2012). Kõige lihtsustatumalt on mälupoliitika tööriist poliitilisele ja kollektiivsele mälule.

Bakalaureusetöö raames mõistetakse sõnaga `eliit` inimesi ja indiviidide gruppe, kes omavad kontrolli ressursside üle poliitilises, majanduslikus, kultuurilises ja sotsiaalses plaanis ning seeläbi omavad võimalust mõjutada ja kontrollida ühiskonna arenguid.

1.1. Mälupoliitika seotuna poliitilise ja kollektiivse mälu

Ajalugu oma minevikusündmustega on oluline iga rahvuse ja riigi jaoks, kes üritab määratleda, kust nad tulevad ja kes nad täna on. Ühised läbielamised ja mälestused loovad indiviididele ja ühiskondadele identiteete, mis iseloomustavad nende olemust ja põlvnemist. Halbwachsi ütleb oma raamatus „On Collective Memory”: „*See on ühiskond, kus inimesed tavaliselt omandavad oma mälestused. Täpselt samuti on ühiskond see, kus nad mäletavad, tunnevad ära ja lokaliseerivad oma mälestusi.*” (Halbwachs, 1992:38).

Kui individuaalse mälu uurimine kuulub psühholoogia valdkonda ja on üpriski pikkade traditsioonidega, siis kollektiivse mälu uurimisvaldkond on võrreldes teiste sotsiaalteaduste valdkondadega suhteliselt noor. Esimesed tööd on ilmunud 20. sajandi alguses ning on kombineeritud omavahel psühholoogiast, ajaloo, antropoloogiast ja poliitilisest teadusest (Pääbo, 2012:45-47). Halbwachs eristab individuaalset mälu (autobiographical memory), ajaloo mälu (historical memory), ajalugu (history) ja kollektiivset mälu (collective memory). Individuaalne mälu on isiklikult kogetud asjade mäletamine, samas ajaloo mälu puudutab meid ainult läbi ajalooliste üleskirjutiste (Halbwachs, 1992). Ajalugu on mineviku mäletamine, millega meil puudub otsene side, seevastu kollektiivne mälu on elav ajalugu meie identiteetides (Olick & Robbins, 1998).

Alon Confino on iseloomustanud mälupoliitika uurimisvaldkonda kui oma olemuselt killustunud maastiku, millel puudub korralikult konstrueeritud meetod ja teooria ning kriitiline tagasiside. Pigem iseloomustab mälupoliitika uurimisvaldkonda lihtsalt teema, nagu näiteks Prantsuse revolutsioon või holokaust. Mälupoliitikal puudub kese ja peatükkide omavaheline sidusus. Tihti muutub see valdkond kirjeldavaks ülevaateks, kuidas inimesed näevad ja konstrueerivad minevikku (Confino, 1997).

Maria Mäliksoo toob välja, kuidas kollektiivse mälu uurimine ning rahvusvahelised suhted on suuresti läänekesksed kirjutised Euroopa ajaloost. Holokaust on rahvusvaheliselt palju käsitlemist leidnud, samas kui Nõukogude Liidu kommunismikuriteod ja repressioonid Ida-Euroopas on uurimistöodes jäänud vähese tähelepanuga. Euroopa Liidu laienemisega ida poole on seda teemat uute liikmesriikide poolt rohkem esile tõstetud ning uurimistöid on juurde lisandunud. Mäliksoo toob välja vähemalt neli

suuremat mälukollektiivi Euroopa mälu maastikul teise maailmasõja suhtes: Atlandi – Lääne Euroopa, Saksamaa, Ida-, Kesk-Euroopa ja Venemaa. (Mälksoo, 2009)

Heiko Pääbo defineerib poliitilist mälu kui kollektiivset mälu, mis vastab parasjagu võimusuhte vajaduste ja nõudluste vahekorrale ning analüüsides poliitilist mälu tuleb keskenduda küsimusele, kes paneb keda mäletama ja mida. Poliitiline eliit kasutab sotsiaalseid institutsioone mälu loomiseks, mis vastab nende poliitilistele eesmärkidele. Seda tehakse teadmisel, et indiviid suhestub ümbritsevasse stereotüüpidest lähtuvalt ning omaks võetakse stereotüüpid, mis on moodustatud eliidi poolt. (Pääbo, 2012)

1.2. Välispoliitika edukus siseriikliku ja välisriikliku auditooriumi hulgas

Iga riigi, nii suure kui väikese jaoks on sisepoliitika kõrval oluline välispoliitika, mis on osa rahvusvaheliste suhete uurimisvaldkonnast. Klassikalises tähenduses on välispoliitika strateegia või lähenemine, mille on valinud riik, saavutamaks oma seatud eesmärke suhetes teiste riikide ja organisatsioonidega. Peale riikide võivad välispoliitikaga olla seotud erinevad mitteriiklikud organisatsioonid, ettevõtted jne. Näiteks võib rääkida Gazpromi välispoliitikast, mida teostatakse riiklike institutsioonide toel teiste riikide või välisriikide ettevõtete suhtes. Tavaliselt käsitletakse ja analüüsitakse välispoliitikat siiski riikliku poliitikana teiste riikide või rahvusvaheliste organisatsioonide kontekstis. Välispoliitika otsustusprotsessid ja tulemuslikkus on seotud nii siseriiklike tingimustega kui ka väliste teguritega (mängureeglitega). Mõlemad mõjutegurid on tähtsad, kuna mõjutavad tulemust vastavalt olulisusele, mida nad otsustusprotsessis mängivad. (Smith, Hadfield, & Dunne, 2012)

Realismi mudeli kohaselt on riikide välispoliitiliseks eesmärgiks võimu ja mõjupositsioonide laiendamine. Andrew Makarychev kirjeldab oma artiklis "Inside Russia's Foreign Policy Theorizing: A Conceptual Conundrum", kuidas Venemaa diplomaatia lahutamatuks osaks on multipolaarsus (multipolarity), võimu jagamine suurriikide vahel (great power management), võimude tasakaal (balance of power) ja huvifäärid (spheres of influence) (Makarychev, 2013:243). Kõige teravamalt kajastub Venemaa välispoliitilistes eesmärkides unipolaarse maailmakorralduse vastu võitlemine

ja sellise maailmakorralduse eemaletõrjumises oma huvisfääridest (peamiselt endised Nõukogude Liidu liiduvabariigid).

Välispoliitilised eesmärgid võivad olla väga erinevad. Lihtsustamise mõttes võib jagada riigid suur- ja väikeriikideks. Suurriikide välispoliitika võib olla väga erinev, kuid üldistatult võib seda iseloomustada kui oma huvide aktiivset kaitsmist väljaspool oma riiklikku ja õigusliku territooriumit. Väikeriikidel seevastu on oma võimekusest tulenevalt välispoliitika suunanud stabiilsuse ja ellujäämise keskselt. Ehk siis võib iseloomustada erinevaid välispoliitilisi eesmärke jõuliste ja mittejõulistena, mõlema elluviimisel saab kasutada nii nn pehmet kui kõva jõudu.

Välispoliitilise edukuse hindamine sõltub hindajast ja hindamiseks kasutatavaist alustest. Olenevalt kasutatud alustest võib tulem olla edukas või läbikukkunud, seda ühe ja sama sündmuse kontekstis. Näiteks Krimmi liitmine Venemaaga on Ukraina poolt vaadatuna välispoliitiline läbikukkumine suhetes Venemaaga, seevastu Venemaa seisukohast on tegemist riikliku välispoliitilise suurima kordaminekuga, mida ilmestab Venemaa presidendi toetuse märgatav tõus. Välispoliitilist edukust saab hästi hinnata toetuse tõusu või vähenemisega valitsevatele poliitikutele, kes on otseselt seotud välispoliitika elluviimisega.

Iga pikale veninud välispoliitiline kriis võib muuta ükskõik millises riigis poliitiliste liidrite toetuse madalaks. Sisepoliitilise arvamusega tuleb enamikel riikidel oma välispoliitiliste huvide realiseerimisel arvestada. Kiire ja edukas tulemus välispoliitilise kriisi puhul on iga valitseva eliidi jaoks oluline. Veniva kriisi näitena võib tuua USA Vietnami sõda, mis tõi kaasa sotsiaalset ja poliitilist kahju ühiskonnas ning muutis valitseva presidendi toetuse madalaks. (Kai, 2013)

Ameerika Ühendriikide juhitud sõda Afganistanis on hea indikaator, vaatlemaks välispoliitika edukust välisauditooriumi hulgas. Uurimuslike tulemuste põhjal on toetus NATO liikmesriikides sõjale alates 8% kuni 83%. Tulemuse suur variatsioon ei ole üllatuseks, kuna riikidel on erinevad suhted ja huvid seoses Ameerika Ühendriikide ning viimase juhitud välispoliitilise kursiga. Riikidel võivad olla tihedad majanduslikud või näiteks julgeolekualased sidemed omavahelistes suhetes. Riigid, mis on tihedamini nn positiivselt oma huvidega seotud, annavad tugevama toetuse selle riigi välispoliitilisele kursile. Majanduspoliitilistest suhetest on märgata suundumust, kus

majanduslikult omavahel seotud riikide toetus on nii oma kui ka partnerriigi välispoliitikale pigem positiivne. Vastupidine suhe kehtib juhul, kui riikidel on vähesed omavahelised majanduslikud, kultuurilised või julgeolekualased suhted. Mida vähem on kattuvaid ühiseid huvisid, seda madalam on teotus teise riigi välispoliitilisele kursile. (Goldsmith, Yusaku, & Takashi 2005)

Edukaks välispoliitikaks võib lugeda olukorda, kui välispoliitilised eesmärgid on täielikult ja minimaalsete kahjudega saavutatud. Seevastu läbikukkunud välispoliitikaks võib lugeda tulemust, mis vastupidiselt algele välispoliitilisele eesmärgile on kaasa toonud etteplaneerimata kulusid ja tagajärgi.

1.3. Välispoliitiline edukus sõltuvalt mälupoliitilisest retoorikast

Edukaks välispoliitiliseks liiniks on vaja mitmeid soosivaid tegureid, mis tagaksid toetuse. Üks nendest teguritest on mälupoliitika kasutamine välispoliitiliste otsuste tegemisel ja elluviimisel. Selleks saab kasutada kollektiivse mälu poolt äratuntavaid müüte, mis peaks andma legitiimse aluse välispoliitilisele kursile. Omakorda annab välispoliitika jooni kujundada vastavalt mälupoliitikale ning vastupidi, kohandades mälupoliitikat lähtuvalt välispoliitilisest suunitlusest. Riiklike või rahvusvahelisi mälestuspäevi kasutavad poliitikud üsna sagedasti isikliku ning riigi maine tugevdamiseks siseriiklikult ning välismaailma silmis vastavalt riikide ametlikule mälupoliitikale. (Onken, 2007)

Mälupoliitilise retoorika kasutamine välispoliitilises liinis on riskantne teema. See võib tuua nii edu kui ka suuremaid tagasilööke. Riikidel tuleb lähtuda auditooriumist, seda nii sise- kui välisriiklikult. Tuleb arvestada võimalikku huvide konflikti ja nende konfliktide hinda välispoliitilisele joonele. Seda arvesse võttes saab hinnata võimaliku välispoliitilise narratiivi kasulikkust, lihtsustatult, kas kasu ületab võimalikud kahjud. Kui hinnata välispoliitilise kursi edukust lähtuvalt mälupoliitilisest retoorikast, tuleb taotleda selle kursi võimalikult suurt kattuvust mälupoliitikaga, mis tagaks teoreetiliselt toetuse. Kõige ideaalsemalt on nii sise- kui välisauditoorium ettevalmistatud vastava mälupoliitilise retoorikaga, mille taustal saab edukalt realiseerida välispoliitilisi samme.

See eeldab, et mõlemad auditooriumid on vastava retoorika omaks võtnud ega kahtle selle legitiimsuses.

Üks ilmekamaid näiteid sellisest edukast mälupoliitilisest retoorika kasutamisest on Saksamaa välis- ja sisepoliitika, kus suurem osa otsuseid alates teise maailmasõja lõpust on vähemal või rohkemal määral olnud mõjutatud mälupoliitilisest retoorikast. Alates suhete taastamisest välisriikidega kuni kompensatsioonide maksmiseni Natsi- Saksamaa ohvritele. Samuti mälupoliitiliselt kaalutletud otsus mitte liituda Iraagi sõja koalitsiooniga, mis siseriiklikult oli positiivne, kuid välispoliitiliselt ja välisauditooriumi hulgas tekitas kahetisi arvamusi. Sellise välispoliitilise liini aluseks on oma ajaloolise süü omaksvõtmine. Süütunne mõjutab nii sise- kui välispoliitiliste otsuste langetamist. Kokkuvõttes võib seda pidada edukaks välispoliitiliseks jooneks, mida suunab vähemal või rohkemal määral mälupoliitiline retoorika, kuigi selle tippajad ilmutavad taandumise märke. (Langenbacher, 2014)

1.4. Mälupoliitika kohandamine vastavalt välispoliitikale ja vastupidi

Välispoliitiliste otsuste elluviimisega tegelevad reeglina riikide liidrid. Kuna valdkond ise on keeruline ja täis riske, on kasulik aru saada, kuidas välispoliitiliste otsuste langetamiseni jõutakse. Selleks võib kasutada mudelit, mida on oma raamatus "Understanding Foreign Policy Decision Making" toonud välja selle teose autorid Alex Mintz ja Karl DeRouen Jr. Mudeli kohaselt on välispoliitiliste otsuste tegemisel neli tegurit: otsuse tegemise keskkond, psühholoogilised tegurid, välismaised tegurid ning siseriiklikud tegurid, mille tulemusel sünnib välispoliitiline otsus. (Mintz & DeRouen, 2011)

Mälupoliitika mõjutab neid tegureid üksikindiviidide ning üksikindiviidide baasil moodustuva kollektiivse mälu kaudu. Seega võib öelda, et välispoliitika kujundamisel tuleb arvesse võtta ühiskondliku kollektiivse mälu iseärasusi. Ühiskondlik kollektiivne mälu mõjutab siseriiklikke tegureid, viimane on omakorda seotud psühholoogiliste teguritega. Samuti mõjutab vahetult otsuseid vastuvõtvat inimest või gruppe nende enda suhe mälupoliitikasse. (Pääbo, 2012:43-47)

Selleks et tagada edukus välispoliitilises liinis, on vaja kohandada mälupoliitikat vastavalt välispoliitilisele kursile. Samamoodi võib tekkida vajadus kohandada välispoliitilist joont vastavaks mälupoliitikaga. Vajadus korrigeerida mõlemat joont korraga võib ette tulla ühe konkreetse välispoliitilise eesmärgi saavutamiseks, kus korraga tuleb kohandada nii riikliku mälupoliitikat kui välispoliitikat. Näiteks tuli Lätil ja Leedul kohandada oma mälupoliitikat, mis käsitles osalemist juutide hukkamises Läti ja Leedu territooriumil politsei ja julgeoleku asutuste poolt natsisaksamaa okupatsiooni ajal. Eelnevalt oli nende riikide välispoliitika juhindunud mälupoliitilisest retoorikast, mis käsitles neid kui ainult ohvreid. Lääneriikide ja ajaloolaste survele tuli muuta oma mälupoliitikat, et saavutada lääne laialdasem tunnustus oma välispoliitikale. Samuti tuli loobuda välispoliitiliselt oma riikide kujutamisest pelgalt okupatsiooni ohvritena, mis oli varasema mälupoliitilise konstruktsiooni tulemus. (Onken, 2007)

Kui riigi jaoks on oluline sise- ja välisauditooriumi arvamus, siis teoorias tuleb saavutada tasakaal kasutatava mälupoliitilise retoorika ja välispoliitilise joone vahel. Välisauditooriumi arvamusel mittehoolimine annab riigile tegutsemiseks tunduvalt vabamad käed, kuna sellisel juhul tuleb arvestada üksnes siseriikliku mälupoliitilise sisendiga. Paljuski demonstreerib sellist käitumist Venemaa viimase kümnendi välispoliitiline kurss.

2. EMPIIRILINE ANALÜÜS

Käesolevas töös peetakse Ukraina territooriumi all silmas ala, mis moodustas Ukraina riikliku terviku peale Nõukogude Liidu lagunemist ja alates Ukraina iseseisvumisest 1991. aastal. Venemaa on sajandite vältel küll laiendanud oma territooriumi ja teisalt neid kaotanud. Seega on raske määratleda, millised on nn iidse Vene alad. Sellest tulenevalt on Venemaa huviorbiidis väga lai spekter riike ja alasid, mis on lühemat või pikemat aega kuulunud kas Vene impeeriumi või Nõukogude Liidu koosseisu või viimase mõjusfääridesse. Ukraina ja Venemaa episooditi jagatud ajalugu ulatub sajandite taha, seega on, mille üle vaielda ja võidelda.

Venemaa jaoks on Ukraina oluline nii geostrateegilisest kui psühholoogilisest aspektist lähtuvalt. Venemaa välispoliitilist joont on viimased 15 aastat saanud kujundada president V. Putin. Muidugi ei ole ka V. Putin oma otsustes vaba ning peab arvestama erinevate gruppide huvidega. Ühe nelja aasta pikkuse presidendi ametiaja võimaldamist D. Medvedevile ei saa pidada reaalse võimu loovutamiseks. Seega võib viimase 15 aasta välispoliitilist joont Venemaal analüüsida kui V. Putini ja tema lähimate mõttekaaslaste projekti. Selles töös ei ole otseselt oluline, kes on täpselt nende otsuste kujundamise taga, vaid oluline on, mida, kuidas ja kus kasutatakse.

Et rääkida Venemaa välispoliitilisest edukusest Ukraina sündmuste kontekstis, tuleks vaadata, milles seisneb Venemaa välispoliitiline kurss üldisemalt ja konkreetsemalt Ukraina suunal. Keeruliseks teeb välispoliitilise edukuse hindamise asjaolu, et eksisteerib erinevus selle vahel, mida välispoliitilisse kontseptsiooni kirja pannakse ja mida tegelikult välispoliitiliseks eesmärgiks peetakse. Graig Simons on oma artiklis "Russian public diplomacy in the 21 st century: Structure, means and message" loetlenud osa olulisemaid Venemaa uue välispoliitilise doktriini punkte: uue maailmakorra tekkimine, rahvusvahelise turvalisuse tugevdamine, rahvusvaheline koostöö majanduse ja keskkonna valdkonnas, rahvusvaheline humanitaar valdkonna koostöö (Simons, 2014).

President V. Putini võimule tulekuga sai läbi lühike periood B. Jeltsini ajal ringelnud läänemeelsetest ideedest. Läänemeelsed liberaalid soovitasid B. Jeltsini ajal Venemaal loobuda oma nn ajaloolisest suure võimu traditsioonist. Peamiseks välispoliitiliseks eesmärgiks pidi saama rahvusvahelise keskkonna loomine kodumaise majanduse arendamiseks, demokraatliku mudeli ülesehitamine ja heanaaberlike suhete arendamine. Sellele maailmavaatele oponeerisid fundamentaalsed rahvuslased ja kommunistid, kes pooldasid Nõukogude Liidu taastamist ning olid vastu turumajanduslikule mudelile. V. Putini võimuletulekuga 1999. aasta detsembris avalik konkureerimine välispoliitilise kursi aruteludele hakkas vaikselt koomale tõmbuma. Domineerivaks ei saanud ei läänemeelsete liberaalide ega kommunistide või rahvuslaste ideed. (Light, 2003)

Alates 2000. aastast on välispoliitiliselt kesksel kohal mõjusfääri laiendamine ja kindlustamine endise Nõukogude Liidu maades, unipolaarse maailmakorra vastu võitlemine ning välismaal elavate rahvuskaaslaste õiguste kaitsmine. Majanduslikult on vastukaaluks Euroopa Liidule loomisel Euraasia Liit. Venemaa ei pea valima lääne või ida vahel, vaid omab n-ö oma teed. Nendest mainitud punktidest puudutavad vähemal või rohkemal määral kõik ka Ukrainat. (Light, 2003)

Realismi teooria kohaselt võib käsitleda Venemaad suurriigina, mille huvi on laiendada oma mõjusfääri. Ründava realismi teooria kohaselt on riigil raske olla kindel tänastes ja tulevastes lepingutes ja mittesõjalistes kallaletungides teiste riikide poolt. Sellest tulenevalt on vajadus enese tugevdamiseks ja teiste nõrgestamiseks. Võimalusel isegi laiendada territoriaalselt. (Smith, Hadfield, & Dunne, 2012)

2.1. Venemaa mälupoliitiline retoorika alates Nõukogude Liidu lagunemisest

Nõukogude Liidu lagunemisega tekkis teatav tühimik ka venemaalaste identiteeti. Sotsialistlik riigikorraldus ja identiteet Nõukogude inimeseks olemisest oli järsku kadunud. Suur vastasseis lääne ja kapitalistliku maailmaga oli muutunud hädaseks. M. Gorbatšovi ajal algasid vaikselt arutelud ajalooliste sündmuste ja kompartei olemuse üle. 1990ndate keerulised aastad majanduses ja poliitkeeristes suunasid arutelude rõhu mineviku tõlgendamiselt majanduslikule ellujäämisele. Vaatamata sellele peetakse Nõukogude Liidu viimaseid aastaid ja B. Jeltsini presidendiaega kõige avatumaks

perioodiks sotsialismi mineviku üle diskuteerimisel. See oli aeg, kui vabam arutelu sai toimuda ning ajalooarhiivid olid lühikest aega rohkem avatud kui suletud. (Merridale, 2003:16)

Sellised vabamad ning riigivõimude poolt mitte suunatud arutelud ei kestnud kaua ning peale 2000. aasta võimuvahetust Kremlis muutus ka arutelude tonaalsus ning sisu.

Käsitlemaks ajaloo sündmusi võimuladvikule sobivas kontekstis on vaja minimaliseerida avatud diskussioon. Diskussioon, mis võiks seada kahtluse alla üheselt mõistetava tõlgenduse Venemaa ajaloost, ei oleks Venemaa võimuvertikaali arvestades aga kasulik eliidile. Selleks et sihtrühm ei arutleks nn valede teemade üle, peab olema kontroll kanalite üle, mis ajaloolisi teemasid kajastavad ja neid mõtestavad. Kõige igapäevasemaks tarbimiseks sellistest kanalitest on televisioon, ajalehed ja raadio ning internet. Kui B. Jeltsin keeldus oma ametiajala allkirjastamast seadust, mis oleks seadnud karmimad piirangud ajakirjandusele, siis V. Putin allkirjastas oma esimese ametiaja jooksul mitmeid seadusi, mis tugevdasid märgatavalt riigi kontrolli meedia kanalite üle (Toepfl, 2013:246).

Lisaks igapäevaselt tarbitavale meediale on võimude poolt vaadatuna oluline kontrollida teisigi sümboleid ja infokanaleid, mis peaks ehitama ühtset identiteeti läbi ajaloolise prisma. Nii taastati Nõukogude Liidu hümn Venemaa ametliku hümnina (seda küll muudetud sõnade, kuid vana viisiga), tsaariaegne kahepealine kotkas sai riigi sümboliks vapil, koolide ajalooõpikud sai uuendatud sisu 20. sajandi sündmuste osas, riiklike tähtpäevi ja pühi muudeti või lõpetati nende tähistamine ja asendati uutega. Näiteks 7. novembri oktoobrirevolutsiooni aastapäeva tähistamine lõpetati ning kalendrisse lisandus 4. novembri püha, millega tähistatakse võitu Poola vägede üle. Vahest viimaste aastate sündmuste taustal on kõige märkimisväärne muudatus taaselustada täies mahus sõjaväeparaadi pidamine 9. mail, millega tähistatakse Suure isamaasõja võitu II maailmasõjas Saksamaa üle. (Stent, 2008:1091)

Üheks keskseks rahvust ühendavaks teemaks sai Suure isamaasõja võit II maailmasõjas. Kui vahetult peale II maailmasõda ei pööratud 9. mai tähistamisele suuremat tähelepanu, siis alates 1960. aastast muutus see tähtpäev kommunistliku partei jaoks võimu legitimeerivaks vahendiks. Selle pärandi korjas ja ehitas uuesti edukalt üles V. Putin peale seda, kui 9. mai tähistamine oli 1990. aasta algusest kaotanud oma

tähenduse senisel kujul. Suurest isamaasõjast sai üks loogiline täiendus Venemaa suursugusele 1000- aastasele ajaloole. Pildist eemaldati võimalikud ebakõlad, nagu suur oma rahva ohvrite arv või majanduslikud raskused. Sellised kohati pinnavirvendusena ilmnevad nn mustad laigud ei saa erilist tähelepanu ja neisse suhtutakse pigem kui millessegi, mis oli paratamatus sotsialistliku riigi ülesehitamisel ja välisvaenlastele vastu seismisel. (Torbakov, 2011:219)

Sotsialismi ja stalinistliku mineviku käsitlemisel Venemaal domineerib valdavalt kaks lähenemist, mis omavahel teineteist täiendavad ja toetavad. Esimene neist on 20. sajandi stalinistliku perioodi käsitlemine kui ohvriks olemine. See käsitlus sai alguse M. Gorbatsovi ajal ja kandus edasi B. Jelitsini ametis oldud perioodi. Teine käsitlus selle perioodi kohta sai alguse V. Putini ametiaja jooksul ja vaatleb Stalinit kui sõja võitjat, jättes kõrvale kõik jubedused ja kannatused, mis kaasnesid sotsialistliku mudeli ülesehitamisega. Viimane käsitlus täiendab tükikesena pilti Venemaast kui suurest võimust. (Gorenburg, 2010:5)

Iseloomustamaks Venemaa viimase kümnendi poliitilist suunda, sobivad Catherine Merridale laused tema artiklist "Redisigning History in Contemporary Russia": „Minevik on midagi, mida diktaatorid ei jäta kunagi juhuse hooleks.” Merridale jätkab „Nad peaaegu alati kontrollivad akadeemilisi uurimusi.” „Nad limiteerivad ligipääsu informatsioonile.” „Kõige silmatorkavamalt proovivad nad defineerida populaarajalugu, sealhulgas koolide ja ülikoolide kursusi, meediakajastust, kirjandust, mälestamist ja avalikku ruumi.” (Merridale, 2003:13).

2.2. Venemaa välispoliitiline edukus Ukraina sündmuste taustal sise- ja välisauditooriumi jaoks

Kõige lihtsam oleks iseloomustada Venemaa välispoliitilist edukust Ukraina sündmuste taustal "armastab ja vihkab" sõnapaariga. Venemaa jaoks on poliitilise surve avaldamisel Ukrainale alati olnud oluline, kas Ukrainat juhib parasjagu venemeelne või läänemeelne riigipea. Venemaa välispoliitilist edukust Ukrainas toimuva üle saab kaudselt hinnata ka gaasi hinna vaidluste hulga üle. Mida edukam on olnud Venemaa oma välispoliitiliste eesmärkide saavutamisel, seda vähem on tulnud Ukrainaga pidada nn gaasihinna sõda. See sõltub paljuski Ukraina valitseva presidendi vastuvõtlikkusest

Venemaa välispoliitilisele survele Ukraina suhtes. Samuti sõltuvalt võimul oleva presidendi meelsusest on Ukraina üritanud liikuda kas sammukese lääne poole või vastupidiselt sammukese ida poole. Loomulikult kajastub Ukraina läänemeelne suhtumine ka vaidluste intensiivistumises gaasitarnete ja transiidihinna osas. Seeläbi saab välisauditoorium juba oma rahakoti peal tunda Venemaa rahulolu või rahulolematust oma välispoliitikaga (ennekõike Ukraina elanikud hinna tõusu kujul või eurooplased tarnekatkestustest tingitud jahedates eluruumides). (Maness & Valeriano, 2012)

Kui nn gaasisõda ja teised pehme jõu meetmed oleksid pikas perspektiivis oma mõju säilitanud ja Ukraina ei oleks sattunud värviliste revolutsioonide turbulentsi, saaks lugeda tulemust edukaks. Seega gaasikraani reguleerimine pehme jõu meetmena ei ole edukust tänaseks taganud. Mitte alati ei ole Venemaa suutnud oma pehmet jõudu kasutades ära hoida läänemeelsete poliitikute võimuletulekut.

Venemaa välispoliitilise kursi edukust saab hinnata ka 9. mai Suure isamaasõja auks korraldatava paraadi külastatavuse põhjal väliskülaliste poolt. Kui vaadelda kahe juubelinumbriga paraadi külastatavust aastatel 2005 ja 2015, on märgata olulist väliskülaliste numbri kahanemist. Kui 2005. aastal otsustas enamik Euroopa ja maailma juhtivatest riigipeadest Moskvast paraadil osaleda, siis Eesti ja Leedu riigipead otsustasid mitte osaleda ning Läti ja Poola otsustasid osaleda, kuid selle taustal pöörata tähelepanu Ida-Euroopa riikide saatusele peale II maailmasõda (Onken, 2007). Krimmi ja Ukraina sündmuste taustal otsustasid pea kõik juhtivad Euroopa riigijuhid 2015. aasta paraadil Moskvast mitte osaleda.

Tabel 1. Riigijuhtide osavõtt 2005. ja 2015. aastal Suure Isamaasõja paraadilt.

Riik	2005/2015	Riik	2005/2015
Ameerika Ühendriigid	Jah/Ei	Hiina	Jah/Jah
Saksamaa	Jah/Ei	India	Jah/Jah
Prantsusmaa	Jah/Ei	Serbia	-/Jah
Inglismaa	Jah/Ei	Kuuba	Ei/Jah

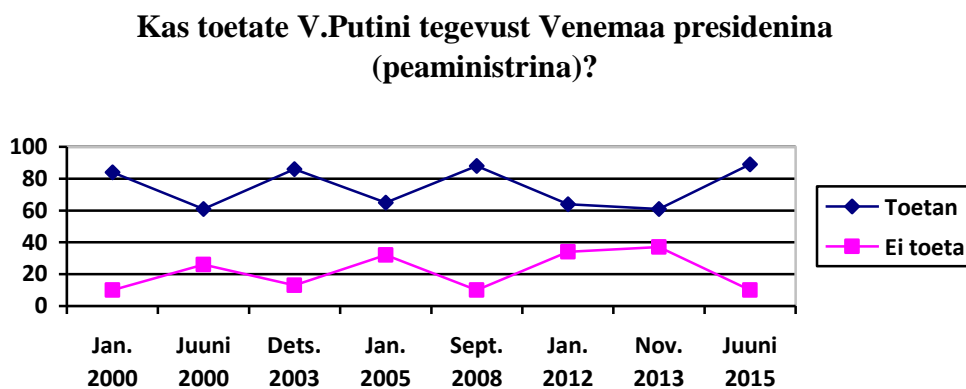
Itaalia	Jah/Ei	Egiptus	-/Jah
Kreeka	Jah/Ei	Lõuna-Aafrika Vabariik	-/Jah
Austraalia	Jah/Ei	Kasahstan	Jah/-
Jaapan	Jah/Ei	Mongoolia	-/Jah
Poola	Jah/Ei	Armeenia	Jah/Jah
Valgevene	Jah/Ei	Aserbaidžaan	Jah/Jah

Allikas: (Männi, 2015).

Postimehes ilmunud Marian Männi kirjutise ja kaardi põhjal tehtud tabelist võib näha, et võrreldes kümne aasta taguse ajaga on peaaegu kõikide lääneriikide juhid jäänud 2015. aasta Suure isamaasõja paraadilt eemale. Lääneriikide otsus paraadil mitte osaleda on selge signaal välisauditooriumi poolt Venemaa välispoliitilise käitumise hukkamõistmisele.

Venemaa välispoliitilist edukust siseauditooriumi hulgas saab hinnata ka toetusprotsentide alusel president V. Putinile.

Joonis 1. Toetus V. Putini tegevusele Venemaa presidendina (peaministrina).

Allikas: (Levada.ru, 2015).

Levada.ru uuringukeskuse poolt Venemaal läbiviidud küsitlusest toetusest Venemaa presidendile võib näha, et alates V. Putini võimuletulekust ei ole toetus presidendile tegevusele langenud alla 61%. Esimeste ametiaastate toetuse võib paljuski kirjutada

kõrgetele ootustele uue presidendi suhtes. Võrdluses B. Jeltsini ametiaja poliitilise ja majanduslike kaosega olid ootused noorele ja võimekale juhile kõrged. Roman Nikolaev on kirjeldanud oma artiklis "Explaining Support for Vladimir Putin: Culture Versus Performance", kuidas Venemaal on juba ajalooliselt soosing tugevale juhile, kes hoiaks riigi kindlal kursil (Nikolaev, 2012).

Peale peaministri ametiaega uuesti presidendiks valitud V. Putinil tuli aastatel 2011-2012 tegeleda sisepoliitilistest tingimustest tingitud rahutustega (Robertson, 2013). Kuni 2014. aasta alguseni kõikus toetus V. Putinile 61 – 69 protsendi vahel. Kõrgustesse tõusis toetus peale Krimmi referendumi 2014. aasta kevadel, sealt alates on toetus püsinud üle 85%.

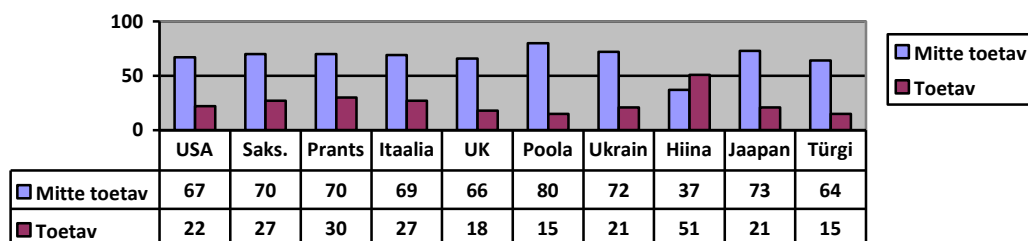
Tuginedes numbritele tabelis võib esile tuua kaks olulisemat tähelepanekut. Esimene märgatav toetuse tõus V. Putini valitsemisele oli 2008. aasta septembris, see on kuu aega peale Gruusia relvastatud konflikti. Teine analoogne tõus on toimunud alates 2014. aasta algusest kuni 2015. aasta juunini, mil presidendi toetus tõusis rekordilise 89% peale. 2014. aastal intensiivistus olukord Ukrainas, toimus Krimmi referendum ühinemiseks Venemaaga ning algasid relvastatud konfliktid Ida-Ukrainas.

Võttes aluseks välispoliitilised tulemused, siis selles võib Venemaa siseauditoorium anda hindeks väga hea. Populaarne kuurortpoolsaar on liidetud tagasi Venemaa Föderatsiooni külge ja tõstnud V. Putini populaarsuse ülikõrgeks. Toetusnumbrid presidendi tegevusele on sellised, mille ligilähedale on lääneriikide riigipeadel pea võimatu saada. Muidugi peab toetusnumbreid analüüsides arvestama Venemaa võimuvertikaali iseärasusi.

Välisauditooriumi hinnangut Venemaa tegevusele saab hinnata Pew uuringukeskuse poolt läbi viidud ja 2015. aasta kevadel avaldatud hinnangu alusel.

Joonis 2. Välisauditooriumi hinnang Venemaa tegevusele.

Toetus Venemaa suhtes

Allikas: (Pew Research Center, 2015).

Antud uuringust võib näha, et peaaegu kõigis riikides on Venemaa toetus pälvinud mittetoetava hinnangu, ulatudes enamasti üle 50%. Hiina, maailma ühe suurriigi toetusprotsent Venemaa tegevusele on 51%, mis oli uuringu tulemustes üks vähestest riikidest, kelle soosiva vastuse protsent oli kõrgem mittesoosivatest vastustest. Hinnates Venemaa toetust välisauditooriumi vastuste põhjal, võib pidada Venemaa välispoliitilist tegevust läbikukkunuks. Venemaa tegevustesse negatiivselt suhtuvate riikide protsent on suur.

2.3. Ajaloopoliitilise retoorika kasutamine Venemaa poolt välispoliitikas

Ajaloopoliitikat ei kasutata, õigem oleks öelda, et ei saa kasutada, mitte kõigi gruppide suhtes. Peamiselt on tegemist mä lupoliitilise võttega, kus luuakse kollektiivne mälu neile, kes on selle suhtes vastuvõtlikud. Nendeks on ennekõike venelased ja väljaspool Venemaad elavad kaasmaalased¹. Välisauditooriumi poolehoidu suurendamine oma välispoliitika suhtes on juba käivitatud Russia Today rahvusvahelise telekanali kaudu, osaliselt on käivitatud meediakanal Sputnik. Kui lääneriikide auditooriumi poolehoidu saavutamine on konkureeriva vaba meedia konkurentsist tugev väljakutse, siis Kremli meediaväljas elavate venelaste ja kaasmaalaste informeerimine on piltlikult öeldes

¹ Kaasmaalaste all mõeldakse inimesi, kes elavad väljaspool Venemaad, kelle emakeeleks on vene keel ning tunnetavad otsest sidet Venemaaga. Enamasti on tegemist Venemaa lähivälismaal elavate inimestega, kes kolisid väljapoole tänase Venemaa piire Nõukogude Liidu ajal.

ainult uudiste tootmise küsimus. Lisaks kodupublikule on ajaloopoliitika suunatud ka kaasmaalaste meelestamiseks, et nende abil saavutada välispoliitilisi eesmärke nn mõjusfäärides. Eesmärk ei ole kaasmaalaste tagasikolimine, vaid kaasmaalaste hoidmine lähivälismaal paiksena, kuid lojaalse tööriistana Venemaa välispoliitikaks.

Tabel 2. Venemaa immigratsioon ja emigratsioon 2013. ja 2014. aastal

	Immigratsioon Venemaale 2013	Immigratsioon Venemaale 2014	Emigratsioon Venemaalt 2013	Emigratsioon Venemaalt 2014
Eesti	1475	1323	726	749
Läti	1484	1520	556	904
Soome	429	468	715	1016
Ukraina	55 037	12 6820	18 626	32 448

Allikas: (Russian Federation Federal State Statistic Service).

Venemaa Föderatsiooni statistikaameti numbrite põhjal koostatud tabeli 2 kohaselt saab järeldada, et immigratsioon ületab lähivälismaa riikidest emigratsiooni nendes riikidesse. Ukrainas moodustavad venelased 17% rahvastikust, Eestis ja Lätis on vastav näitaja 25% (Wikipedia.org). Kui jätta 2014. aasta immigratsiooni numbrid Ukrainast Venemaale kõrvale (märgatav tõus on seletatav relvastatud konfliktiga Ida-Ukrainas), siis üldiselt ei saa rääkida suurest immigratsioonist Venemaa lähivälismaa riikidest Venemaale.

Teine oluline signaal välismaale on ajaloo võltsimise vastase komisjoni loomine 2009. aastal (Linan, 2010:169). Komisjoni eesmärk on vältida Venemaa ametliku ajaloo tõlgendusega vastuolulisi käsitusi. See on ka signaal sisepublikule ja kaasmaalastele, et Venemaa kaitseb oma ajalugu võimalike valetõlgenduste vastu. Selline kaitse peab näitama, et eksisteerib üks konkreetne ajalootõlgendus, mida ei peaks vaidlustatama.

Kolmas ohusignaal Venemaa naaberriikidele võiks olla nn iidsete vene alade kokkukorjamine (Wawrzonek, 2014).

Venemaa välispoliitilise kursi retoorika osaliseks aluseks on saanud teatud tugipunktid ajaloost. Pingeid riikide vahel tekitab siin teatavate detailide erinev tõlgendamine ja Venemaa- poolsed katsed jätta kahju tekitavate teemade käsitlemine ja esiletõstmine välja ning keskenduda ainult võimalikku positiivset kuvandit omavate ajalooliste sündmuste esiletõstmisele. Viimast ei saa muidugi pidada ainult Venemaale omaseks katseks, vaid paljud riigid parema meelega vaikiks teatud negatiivsetest sündmustest, oma riikide ja rahvaste ajaloos, mis ei kattu ametliku ajaloopoliitilise ja mälupoliitilise joonega. (Mälksoo, 2009)

Venemaa ja Ukraina on riiklikul tasandil pidanud maha ja endiselt debateerimas Ukraina 1932 - 1933. aasta suure näljahäda ehk holodomori olemuslike ja eesmärgiliste põhjuste üle. Tegemist oli ühe kahetsusväärse katastroofiga Nõukogude Liidu ajaloos, mille toimumist ei tunnistanud Nõukogude Liit pikka aega. Praeguseks Venemaa välispoliitiline liin küll tunnistab Ukraina suure näljahäda toimumist, kuid ei soovi nõustuda selle nimetamisega genotsiidiks. Kremli ametliku nägemuse kohaselt oli tegemist juhtimisvigadega kompartei võimustusel ja tahtlikult näljahäda ei põhjustatud. Ukraina jaoks on tegemist aga mälupoliitiliselt olulise küsimusega, kuna see on uue Ukraina rahvusliku identiteedi üks nurgakividest. Eemaldumine Nõukogude Liidu rõhuvast ja represseerivast võimust. Mälupoliitika rindejooneks selles küsimuses on Ida-Ukraina, mis piirneb Venemaaga. Ukraina ametlik positsioon holodomori põhjuste üle ei ole selle piirkonna elanikele vastuvõetavaks saanud ning Kreml on suutnud Kiievi süüdistusi tõrjuda, nagu peaks Venemaa, Nõukogude Liidu ametliku järglasena, võtma süü genotsiidi põhjustamises enda kanda. Selles vaidluses on siiani peale jäänud Kremli positsioon ja tõlgendus holodomori põhjuste üle. (Zhurzhenko, 2011)

Kuivõrd Venemaa riiklik televisioon on lähivälismaal sama hästi kättesaadav kui kohalik riigitelevisioon, kohati isegi paremini, mõjutab see tugevalt Ukrainas toimuva kohta arvamust ka Venemaa piiride taga. Venemaal riigi poolt kontrollitud telekanalite Pervy Kanal ja RTR Planeta vaadatavus küündis 2011. aastal vastavalt 32.8 ja 24.9 protsendini Ukraina elanikkonna hulgas. Venemaa riigitelevisioon on paljude kaasmaalaste peamine informatsiooni allikas, seega kõik, mis on nähtav Venemaa riiklikust televisioonist, mõjutab nende inimeste arusaama toimuvast. See omakorda lõhestab Ukraina riiki ja rahvast, kus elanikud saavad kokkuvõttes oma informatsiooni

erinevatest allikatest ning täiesti vasturääkivalt üksteisele. Nii jõuab Venemaa mälupoliitika kaasmaalasteni. (Szostek, 2014)

Ukraina ja Venemaa pikk ühiselt jagatud ajalugu ulatub kaugemale kui Nõukogude Liitu astumine 20. sajandi alguses. Venemaa on palju rääkinud Ukraina territoriaalsete osade ajaloolisest kuulumisest nn iidsete Vene alade alla. Krimmi annekteerimisel kõlas just selline argument ametliku põhjendusena, miks Krimmi liitumine Venemaaga on igati õigustatud. Väidetavalt oli Krimmi taasliitmisel Venemaaga tegemist ebaõigluse heastamisega, mille tekitas Nõukogude Kommunistlik Partei, kui 19. veebruaril 1954 kirjutati alla otsusele liita Krimm Ukraina Nõukogude Sotsialistliku Vabariigiga. Venemaa seisukohast lähtuvalt ei olnud tegemist legitiimsel otsusega ja Krimm ei oleks tohtinud kunagi minna Ukraina territooriumi alla. (Flemming, 2015)

Venemaa kaasmaalasi lähivälismaal ühendab Venemaa õigeusu kirik. Venemaa õigeusu kirik on enda üheks eesmärgiks võtnud nn Vene maailma loomise/ühendamise. Täpsemalt tähendab see ajalooliste õigeusu alade lõimumist tugevamalt Venemaa õigeusu kiriku alla. See on aga osutunud Kremlile kasulikuks välispoliitiliseks tööriistaks Ukrainas, kuna valdav enamus õigeusu kiriku liikmeid peab ennast Ukraina õigeusu kiriku liikmeiks, mis omakorda allub Venemaa õigeusu kirikule. (Kappeler, 2014)

Andreas Kappeler kirjutab oma artiklis "Ukraine and Russia: Legacies of Imperial Past and Competing Memories": „Vene rahvust vaadatakse kui õigeusu rahvust ja Ukraina õigeusu kiriku liikmeid, kui osa sellest ühiskonnast.” Kappeler jätkab: „Moskva patriarh Kirill otsesõnu toetas ideed ”Pühast Venemaast” ja ”Vene maailmast”, ühendamaks Venemaad, Ukrainat ja Valgevenet.” (Kappeler, 2014:111).

2.4. Venemaa välispoliitika kohandamine vastavalt mälupoliitikale ning mälupoliitika kohandamine vastavalt välispoliitikale

Venemaa jaoks on Ukraina otsused ja saatus väga olulisel kohal. Kremli initsiatiivil on algatatud mitmeid projekte, mis peaksid Venemaa tõstma tagasi suurvõimu ja piirkondliku liidri seisuse. Ilma Ukrainata oleks Venemaal raske ellu viia oma projekti Euraasia Liidust, kuna Ukraina turg oma 45 miljoni elanikuga on suur ja vajalik

osa Euraasia projekti edukaks õnnestumiseks (Weitz, 2015). Teiseks Venemaa ideeliseks projektiks on nn "Vene maailm" (Russki Mir), mis sai alguse 2007. aastal V. Putini eestvedamisel Vene Maailma Fondi asutamisega. Tegemist on nn integratsiooni-projektiga, lähtudes Ukraina ja Venemaa seotusest kultuurilisel ning hingelisel tasandil õigeusu rahvuste vahel, ulatudes Kiievi – Vene riigi tekke aegadesse. See lähtub ühiselt jagatud ajaloo ja väärtustest. Vene maailma eestkõnelejaks on õigeusu kirikupea patriarh Kirill. (Wawrzonek, 2014)

On selge, et välispoliitiliselt oli Kremlil juba enne nende projektide alustamist olemas välispoliitiline ambitsioon, mis nägi ette tugevamat integreeritust ja kontrolli Moskva egiidi all endiste Nõukogude Liidu territooriumite ja nende poliitilisel maastikul toimuva üle. Need ambitsioonid pärinevad Nõukogude Liidu ajast ja ei ole peale Nõukogude Liidu lagunemist Venemaa eliidi mõtetest ning unistustest kuhugi kadunud, vaid on pigem oodanud oma aega ja võimalust elluviimiseks. B. Jeltsini võimuperioodil oli Venemaa hõivatud lagunenu majanduse ja poliitilise kaosega riigis ning välispoliitiliste projektide ja ambitsioonide elluviimiseks ei jätkunud vajalikke ressursse. V. Putini saamisega Venemaa presidendiks kaasnes märgatav aktiivsus välispoliitilisel suunal. Lähivälismaal toimuv muutus taas aktuaalseks. (Kappeler, 2014)

Kõige ideaalsem töörist, mida Kremlil erinevate integratsiooniprojektide kasutamiseks endiste liiduvabariikide üle omab, on Venemaa kaasmaalased nendes sihtriikides. Kaasmaalased, kes suhestavad oma minevikku läbi Nõukogude Liidu ajaloo ja kelle emakeeleks on vene keel. Just mälupoliitika on midagi, mida saab kaasmaalaste abiga muuta välispoliitiliseks tööristaks. Tinglikult võib nimetada kaasmaalasi Venemaa diplomaatisteks saadikuteks välisriikides. Kaasmaalaste meelestatuse ja olemusega tuleb aga arvestada kõikidel endistel Nõukogude Liidu liiduvabariikide praegustel poliitikutel. Tegemist on valijatega ja see on Kremlil võimalus oma tahtmise saavutamiseks.

Välispoliitilist kurssi kujundades peab Venemaa oluliselt arvestama ka siseriikliku auditoriumi arvamusega. Samas on arvamuse kujundamine, millest lähtuvalt toetust või vastumeelsust avaldatakse, paljusküli eliidi kujundada. Eliit paneb paika mälupoliitilised sisendid, mille baasil peaks moodustuma kollektiivne mälu, mis omakorda tagab välispoliitiliste eesmärkide saavutamiseks vajaliku siseriikliku

legitiimsuse. Pigem on küsimus, kas välispoliitikat kujundatakse vastavalt mälupoliitikale või vastupidi, mälupoliitikat vastavalt välispoliitilisele retoorikale. (Pääbo, 2012:45-46)

Siiski tundub, et mälupoliitikat kohandatakse vastavalt välispoliitilistele eesmärkidele või vähemasti on tegemist paralleelselt koos arenevate suundadega, mis erinevatel hetkedel teineteist täiendavad. Võtan aluseks kollektiivse mälu kujundamise vastavalt välispoliitilisele retoorikale. Seda ennekõike lähtuvalt Venemaa poliitilise eliidi püüdlusest taastada Venemaa suur hiilgus ning piirkondliku majandusliku ja sõjalise hegemooni staatus. Sellise käsitluse tuumik on üles ehitatud nii sise- kui välispoliitiliste eesmärkide põimitusele.

Venemaa kui suurriigi ja kunagise impeeriumi üheks suurimaks mälupoliitiliseks sümboliks on sajandeid olnud Sevastopoli linn Krimmi poolsaarel. See linn on olnud sajandeid Vene impeeriumi ja hilisema Nõukogude Liidu Musta mere laevastiku tähtsaimaks baasiks. Aastatel 1854 – 1855 peetud Krimmi sõja käsitlemine Venemaa eliidi poolt on loonud tugeva mälupoliitilise annuse Sevastopolist kui hiilguse linnast, mille kaitsmise eest on ohverdatud palju mehi. Tegemist on venelaste identieedi vundamendi ühe nurgakiviga. Sevastopol kannab tähtsat rolli Venemaa kui suurvõimu sümboolsest mälupoliitilisest pildist. Fakt, et peale Nõukogude Liidu lagunemist kuulus Sevastopol Ukrainale, ei ole kahandanud selle linna tähtsust mälupoliitilisel maastikul. (Plokhly, 2000)

2014. aasta Krimmi konflikti taustal tuletas V. Putin meelde kaua ehitatud mälupoliitilist pilti venelastele ja Ukraina rahvale. Ukraina võimalik tulevane liitumine NATO-ga tähendaks Musta mere laevastiku baasi kaotust Venemaale, mille võtaksid üle NATO väed, mis tähendaks ohtu kogu Lõuna-Venemaale ning oleks häbistav kaotus strateegiliselt ja moraalselt tähtsa linna Sevastopoli kontrolli üle (Budac, 2015).

Sevastopol on oluline Musta mere laevastiku baasina. Tundub, et vähem tähtis pole Krimmi poolsaar kui religiooniliselt oluline koht Venemaa mälupoliitilises pildis. Vene õigeusu juured asuvad V. Putini öeldu kohaselt just nimelt Krimmi poolsare antiikses linnas Hersones või vene kroonikate kohaselt Korsunis, kus ristiti Vladimir Suur, enne kui ta tõi kristluse Venemaale. V. Putin võrdles Krimmi olulist venelastele kui Templimäge Jeruusalemmas juutidele ja moslemitele. (Tharoor, 2014)

Alates 2014. aasta alguse Ukraina konfliktist eskaleerumisest ja Krimmi territooriumi üleminekust Venemaa kontrolli alla on mõlemad viimati käsitletud mälupoliitilised pildid muutunud taas aktuaalseks. Krimmi poolsaare sakraalne tähtsus ja Sevastopol ajaloolise Musta mere laevastiku baasina on kaks head näidet, kuidas juba teostatud välispoliitikat saab hilisemalt õigustada läbi mälupoliitilise lähenemise.

KOKKUVÕTE

Käesoleva bakalaureusetöö kirjutamise eesmärgiks oli vaadelda mälupoliitika ja välispoliitika omavahelist seotust ja edukust Venemaa Ukraina suhete taustal. Töö esimene peatükk andis ülevaate mälupoliitika teoreetilisest olemusest ning seotusest välispoliitikaga. Võrreldes individuaalse mälu valdkonnaga on kollektiivse mälu ja mälupoliitika uurimine vähese teoreetilise raamistikuga, mistõttu on keeruline luua uurimiseks struktuurset raamistikku ning pigem on mälupoliitika ja välispoliitika seoste uurimine mingi sündmuse või sündmuste ülevaatlik käsitlus. Töö teine osa vaatas lähemalt Venemaa ajaloolispoliitika olemust ning mälupoliitika seotust välispoliitilise edukusega.

Venemaa on otsinud oma kaotatud identiteeti peale Nõukogude Liidu lagunemist. V. Putin on algatanud aktiivselt kampaania, mis käsitleb Nõukogude Liidu perioodi kui peegeldust osana Venemaa suurest ajaloolisest pildist. Siia lisandub veel nn iidsete Vene alade kokkukorjamine, mida toetab Moskva õigeusu kiriku mõjuvõim Ukrainas. Kuna paljudes endistes Nõukogude Liidu liiduvabariikides elab arvestatav hulk Venemaa kaasmaalasi (kes on samuti peale Nõukogude Liidu lagunemist avastanud ennast uuest poliitilisest ruumist), siis kõnetab Venemaa uue rahvusliku identiteedi ehitamine ka neid.

Holodomori põhjuslike olemuste üle kestvad vaidlused Ida-Ukrainas on üks näidetest, kuidas kaasmaalased samastavad ennast pigem Venemaa ja Nõukogude Liidu ajaloolise narratiiviga ning ei tunne erilist sümpaatiat oma uue asukoha riigi arusaamatu ajaloolise narratiivi suhtes.

Tänase Venemaa välispoliitilise retoorika taustal on kasulik mälupoliitiline liin, mis toetub tugevalt Venemaa hiilgavale ajaloolisele ja koondab rahva oma eliidi seljataha. Kuna Venemaa välispoliitilised eesmärgid on paljuski seotud endiste Nõukogude Liidu vabariikide ning Nõukogude Liidu mõjusfääri kuulunud riikidega, aitab selline mälupoliitika kaasa välispoliitiliste eesmärkide saavutamisele kaasmaalaste abiga.

Venemaa võimalused oma mälupoliitikat viia ka lähivälismaa auditooriumini on väga head. Enamikus Venemaa naaberriikides on Vene Riiklik Televisioon hästi kättesaadav, seega iga infokild ja mõjutusvahend meelsuse häälestamiseks jõuab läbi Kremli poolt kontrollitud meedia kaasmaalasteni.

Riikidevahelistes suhetes on Venemaa mälupoliitika näol tegemist eelkõige välispoliitikaga. Käsitledes Venemaal elavaid venelasi ja lähivälismaal elavaid kaasmaalasi ühtse auditooriumina, võiks Venemaa mälupoliitikat lähivälismaa riikides tinglikult nimetada ka siseriiklikuks. Nii võiks tinglikult käsitleda sündmusi Ida-Ukrainas ja Krimmis esmalt Venemaa siseriikliku arenguna, mis muutus Ukraina jaoks kohapeal Venemaa välispoliitikaks. Küsimus on identiteedis ja selle tunnetamises. Kui kaasmaalane peab ennast tihedamalt seotuks Venemaaga nii ajalooliselt, poliitiliselt, kultuuriliselt kui ka hingeliselt ning tarbib Venemaa meediat, siis ei ole oluline, kas inimene elab Donetskis või Moskvast. Riigipiir nende kahe vahel on sellisel juhul tinglik. Oluline on, kummal pool vaimset piiri inimene opereerib. Nii segunebki Venemaa välispoliitika läbi kaasmaalaste meelsuse teistes riikides Venemaa siseriiklikuks poliitikaks, mis kohapeal mõjutab sihtriigi sisepoliitilisi protsesse Venemaale sobilikus suunas.

Ajaloost esiletõstetud sündmuste muutmine läbi mälupoliitika kollektiivseks mäluks on olnud Venemaa välispoliitika eesmärkide saavutamise üks nurgakividest. Mälupoliitilised sisendid, mis toetavad Venemaa välispoliitilisi eesmärke ja nende saavutamist Ukrainas, on rõhuline ühisele ajaloolisele pärandile, ühtsele identiteedile seotuna läbi õigeusu kiriku ning Krimmi vaieldamatu tähtsus kogu Suur Venemaa projektis ja venelaste rahvuslikus identiteedis. Läbi Kremli kontrollitud meediakanalite on mälupoliitika olnud üsna edukas nii siseriikliku auditooriumi kui välismaal elavatele kaasmaalaste meelestamiseks ning toetuse saavutamiseks. Toetus V. Putiniline Venemaal on Ukraina sündmuste taustal tõusnud kõigi aegade suurimaks. Venemaa võimude poolt kontrollitud meedia ja mälupoliitilise retoorika teatav vastuvõetavus kombineerib eelduse venelaste ja kaasmaalaste toetuse kasvule võimude välispoliitilika suhtes. Sama mälupoliitiline retoorika ei ole aga osutunud eriti vastuvõetavaks välisauditooriumi hulgas. Toetus välisauditooriumi hulgas Venemaa välispoliitikale on madal ning vastasseis lääne ja ida suhetes kasvamas.

VIIDATUD ALLIKATE LOETELU

- Budac, C.** (2015). Mandala of Power. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 182, 129-134.
- Confino, A.** (1997). Collective Memory and Cultural History: Problem of Method. *The American Historical Review*, 102(5), 1386-1403.
- Flemming, S., H.** (2015). Framing Yourself Into a Corner: Russia, Crimea, and the Minimal Action Space. *European Security*, 24(1), 141-158.
- Goldsmith, B., Yusaku, H., Takashi, I.** (2005). American Foreign Policy and Global Opinion: Who Supported the War in Afghanistan? *Journal of Conflict Resolution*, 49(3), 408-429.
- Gorenburg, D.** (2010). The Politics of Russian History. *Russian Politics & Law*, 48(4), 3-7.
- Halbwachs, M.** (1992). *On Collective Memory*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Kai, H.** (2013). Hazard Rate Determinants of Efficient and Successful Crisis Management: An Event History Analysis of Foreign Policy Crises, 1918-2007. *Cooperation and Conflict*, 48(1), 51-79.
- Kappeler, A.** (2014). Ukraine and Russia: Legacies of the Imperial Past and Competing Memories. *Journal of Eurasian Studies*, 5(2), 107-115.
- Langenbacher, E.** (2014). Does Collective Memory Still Influence German Foreign Policy? *Brown Journal of World Affairs*, 20(2), 55-71.
- Levada.ru. Kasutamise kuupäev: 07. august 2015. a., allikas
<http://www.levada.ru/eng/indexes-0>
- Light, M.** (2003). In Search of an Identity: Russian Foreign Policy and the End of Ideology. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 19(3), 42-59.

- Linan, M., V.** (2010). History as a Propaganda Tool in Putin's Russia. *Communist and Post-Communist Studies*, 43(2), 167-178
- Makarychev, A.** (2013). Inside Russia's Foreign Policy Theorizing: A Conceptual Conundrum. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 21:2(3), 237-258.
- Maness, R., Valeriano, B.** (2012). Russia and the Near Abroad: Applying a Risk Barometer for War. *Journal of Slavic Military Studies*, 25(2), 125-148.
- Merridale, C.** (2003). Redesigning History in Contemporary Russia. *Journal of Contemporary History*, 38(1), 13-28.
- Mintz A., DeRouen K.** (2011). *Understanding Foreign Policy Decision Making*. Cambridge University Press.
- Mälksoo, M.** (2009). The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe. *European Journal of International Relations*, 15(4), 653-680.
- Männi, M.** (21. April 2015. a.). Kasutamise kuupäev: 07. August 2015.a., allikas [www.postimees.ee: http://maailm.postimees.ee/3162891/paraad-mis-jagab-maailma-kaheks-nende-riikide-juhid-lahevad-9-mail-moskvasse](http://maailm.postimees.ee/3162891/paraad-mis-jagab-maailma-kaheks-nende-riikide-juhid-lahevad-9-mail-moskvasse)
- Nikolaev, R.** (2012). Explaining Support for Vladimir Putin: Culture Versus Performance. *Studies of Changing Societies: Comparative & Interdisciplinary Focus*, 1(2), 66-80.
- Olick, J. K., Robbins, J.** (1998). Social Memory Studies: From "Collective Memory" to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. *Annual Review of Sociology*, 24, 105-140.
- Onken, E.** (2007). The Baltic States and Moscow's 9 May Commemoration: Analysing Memory Politics in Europe. *Europe-Asia Studies*, 59(1), 23-46.
- Pew Research Center. Kasutamise kuupäev: 07. August 2015. a., allikas [Pewglobal.org: http://www.pewglobal.org/files/2015/08/Pew-Research-Center-Russia-Image-Report-FINAL-August-5-2015.pdf](http://www.pewglobal.org/files/2015/08/Pew-Research-Center-Russia-Image-Report-FINAL-August-5-2015.pdf)

- Plokhyy, S.** (2000). The City of Glory: Sevastopol in Russian Historical Mythology. *Journal of Contemporary History*, 35(3), 369-383.
- Pääbo, H.** (2012). Potential of Collective Memory Based International Identity Conflicts in Post-Imperial State. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Robertson, G.** (2013). Protestin Putinism. *Problems of Post-Communism*, 60(2), 11-23.
- Russian Federation Federal State Statistic Service. Kasutamise kuupäev: 07. august 2015. a., allikas
http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/en/figures/population/
- Simons, G.** (2014). Russian Public Diplomacy in the 21st Century: Structure, Means and Message. *Public Relations Review*, 40(3), 440-449.
- Smith, S., Hadfield, A., Dunne, T.** (2012). *Foreign Policy*. Oxford: Oxford University Press.
- Stent, A.** (2008). Restoration and Revolution in Putin's Foreign Policy. *Europe-Asia Studies*, 60(6), 1089-1106.
- Szostek, J.** (2014). Russia and the News Media in Ukraine: A Case of "Soft Power"? *East European Politics and Societies and Cultures*, 28(3), 463-486
- Tharoor, I.** (2014). The Washington Post. Kasutamise kuupäev: 13. august 2015. a., allikas: <http://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2014/12/04/why-putin-says-crimea-is-russias-temple-mount/>
- Toepfl, F.** (2013). Why do Pluralistics Media Systems Emerge? Comparing Media Change in the Czech Republic and in Russia After the Collapse of Communism. *Global Media and Communication*, 9(3), 239-256.
- Torbakov, I.** (2011). History, Memory and National Identity: Understanding the Politics of History and Memory Wars in Post-Soviet Lands. *Demokratizatsiya*, 19(3), 209-232.
- Wawrzonek, M.** (2014). Ukraine in the "Gray Zone": Between the "Russkiy Mir" and Europe. *East European Politics and Societies and Cultures*, 28(4), 758-780.

Weitz, R. (2015). After Ukraine, Putin's Eurasian Union Could be Dead on Arrival.
World Politics Review, 1, 1.

Wikipedia.org. Kasutamise kuupäev: 10. august. 2015. a., allikas
https://en.wikipedia.org/wiki/Russian_diaspora

Zhurzhenko, T. (2015). "Capital of Despair" Holodomor Memory and Political
Conflicts in Kharkiv after the Orange Revolution. East European Politics and Societies,
25(3) 597-639

SUMMARY

Using Memory Politics in Foreign Policy: Russian and Ukraine relations

After collapse of the Soviet Union Russia and Russians found themselves in a completely new surroundings. For centuries Russians had been living in an empire, with ex Soviet Union republics establishing their independence it left Russia without its influence over these territories and left many ethnic Russians and Russian speakers living outside new borders of Russia. This bachelor thesis is about use of memory politics in Russian foreign policy. This bachelor thesis takes a closer look on how Russia has been using memory politics to justify its policy towards Ukraine.

First part of the work takes a look at theoretical aspects of memory politics, collective memory and use of history in foreign policy. Second part of the work examines relations between Russia and Ukraine through the use of memory politics as a tool to build Russian and Ukraine national identity. There is little doubt that these two countries share a long common history. What is problematic in the common history is different interpretations of historical events countries have shared.

Russia has put a lot of attention in rebuilding its collective memory of the historical myth of "Greater Russia". For building national identity Russia is looking back at the historical lands and battles where Russian soldiers have once shared their blood in the battle for Russian empire and defeating Nazi Germany in World War II. With restoring some of the relevant symbols from greater past, like national anthem of Russia, double-headed eagle getting back to the coat of arms of the Russian federation and making a grand celebrations on 9th of May to celebrate victory over Nazi Germany in Great Patriotic War, are just a few samples of building new collective memory through use of memory politics. The project of "Russkiy Mir" established by V. Putin and executed by Russian Orthodox church, is one of the cornerstones for Russian foreign policy in near abroad to reunite the historic lands and Russian speaking people once again under rule of Kremlin.

This thesis argues that there are clear signs of building collective memory on historical events and in the use of this collective memory as a tool for Russian foreign policy, with the great help of Russian diaspora living in near abroad of the Russian Federation who's main source for news is Russian state controlled media channels.